

PÅSKEFEIRING I NORGE

De eldste sporene av påskefeiring finner vi i de norrøne sagaene. Siden har mye skjedd. Og i dag? Jeg er på vei til Ørnulf Hodne og kontoret hans på Blindern i Oslo. Folklorist og dr. philos. Ingen vet mer om dette enn ham.

TEKST: SJUR HARBY

Det finnes et maleri i det tidligere Nasjonalgalleriets eie. Maleren het Jørgen Sørensen som ble én av de unge døde i norsk kunsthistorie. Derfor forbinder du neppe noe med navnet. Men maleriet hans, det som fikk tittelen «Februar 2 grader kulde» og som viser Blindernveien i Oslo en februar-dag i 1887, det har du kanskje sett. Været er gnistrende, veien sørpete og himmelen disig blå. Sollyset er skarpt, og grågule gresstuster dukker frem mellom snørestene i veikanten. Til høyre ser du hovedbygningen på Nedre Blindern gård. En gang var dette en landlig idyll, i dag er det Universitetet i Oslo som troner på bakkekammen. Men været er det samme. Det minner om påske. Og det store, hvite huset ligger der fremdeles.

Huff og huff

Jeg løper trappene i Niels Treschows hus og når frem til rett tid. Han står ute i gangen for å fiske meg opp. Det er et konglomerat av korridorer, og han sitter innerst inne i én av dem. Helt i enden. I fjerde etasje. Et kott spør du meg, men verre skal det bli, når universitetene gir seg de åpne kontorlandskapene i vold. Arme sjeler. Vi

riste på hodet begge to. Uffer oss og sier stakkars folk. Og så ler vi litt.

Den moderne påsken

– Mellomkrigstiden, begynner han. – Det er i mellomkrigstiden at påskefeiringen slik vi kjenner den i dag, tar form. Det



FOTO: SJUR HARBY

Ørnulf Hode

Dr.philos. og statsstipendiat, født 1935. Har skrevet en rekke bøker innenfor fagområdene folkeminnevitenskap og kulturhistorie, senest *Påskefeiring i Norge. Kirke, folketro og folkelige skikker* fra 2018.



moderne mennesket, særlig byboerne, fikk fritid, økonomi og dermed en anledning til å reise til fjells. Til ski- og appelsinturer, i eplekjekke nikkerser og hjemmestrikkede strømper. Du skulle bli brun. Få en frisk og god ansiktsfarge. Bedre kommunikasjoner og nye idealer åpnet for påsketurismen. I 1920 reiste 43 000 mennesker på påsketur med jernbanen fra Oslo. I 1933, ett av de verste kriseårene, var tallet steget til nesten 100 000. Påsketogene var et begrep, men noen hadde bil. I fjellet ventet et fåtall hytter og et mangfold av hoteller og pensjonater i alle prisklasser. Påskekrimmen lå i sekken sammen med solkremen og solbrillene. Nok om det, konklusjonen er at våre dagers påske inneholder mange elementer som det tradisjonelle bondesamfunnets påskemarkering ikke rommet. Det er mitt poeng med denne introduksjonen.

Kirken følger etter

Først litt om det religiøse innholdet, sier han. – Påsken er den største og den mest sentrale av kirkens høytider. Det er likt for både den ortodokse, den romersk-katolske og de protestantiske kirkene. Høytiden feires til minne om Jesu Kristi

1959: Påske på Hjerkinns fellstue.



FOTO: DAGBLADET

siste nattverd, korsfestelse, lidelse, død og oppstandelse som ifølge evangeliene i Bibelen fant sted i Jerusalem under den jødiske påsken. Jeg vil si at kirkens markering av høytiden har vært relativt stabil i lange perioder og at messen første påskedag, eller påskedagen som den også kalles, fremdeles står sterkt i menighetene, selv om det kan være glissent på mange kirkebenker denne dagen. Men det forteller ikke nødvendigvis hele sannheten. Det kommer jeg tilbake til.

Fjellkirkene

For hva skjedde når folk dro til fjells? Jo, kirken fulgte etter. I dag har vi rundt 80 kirker og kapeller i fjellheimen, mange av dem initiert, finansiert privat og reist på dugnad. Sjusjøen fjellkirke i Ringsaker er vel den mest kjente av dem og ble innviet allerede i 1962. Sankt Thomaskirken på Filefjell ble gjenreist i 1971, mens fjellkirken i Haglebu, Eggedal i Buskerud ble innviet i 1980. Og så videre. Men ser vi på fenomenet fjellkirke historisk sett, finner vi igjen paralleller i middelalderen i anlegg som den før nevnte Sankt Thomaskirken på Filefjell og Hjerkinns-kirken på Dovre. Disse kirkene

låg gjerne i tilknytning til pilegrimsledene og var reist i forbindelse med såkalte sælehus, altså herberger for veifarende. Noen av dem var votivkirker, det vil si at folk søkte dem for å bli helbredet for sykdommer, for å få tilgivelse for synder og liknende.

Det økumeniske element

– Men er religionen like tilstedeværende som før? Det er det jeg som spør om. – La meg heller si det slik, svarer han, – som jeg var inne på, er vel påsken et eksempel på at du ikke kan se antall kirkebesøk alene som et uttrykk for oppslutningen rundt trosinnholdet i høytiden. Du har radio- og fjernsynsoverføringer av påskemessene. Og mange reiser utenlands, til Roma eller Santiago de Compostela i Spania for å overvære seremoniene der. Da blir det en blanding av religion og turisme, men det har jo pilegrimsferdene også alltid vært. Men dette understreker et annet trekk ved den nyere norske påskefeiringen, nemlig det økumeniske elementet i den protestantiske statskirkens praksis. Etter det andre Vatikanskonsil i 1962–1965 åpnet den katolske kirken seg for samtaler med andre kirkesamfunn. Og det katolske inn-

slaget er derfor blitt sterkere. Men for Norges del starter det tidligere enn dette, med den såkalte dissenterloven i 1845 som igjen åpnet landet for jøder, jesuitter og munkeordener. I 1856 ble St. Olav kirke i Kristiania innviet, og i året 1900 var det registrert rundt 2 000 katolikker i Norge. I 2017 var dette tallet steget til 200 000. Mye kan tilskrives innvandring fra Latin-Amerika, Sør- og Øst-Europa samt deler av Asia, men mange nordmenn har også konvertert. Og det er klart at denne utviklingen, eller skal vi like gjerne si påvirkningen, også preger vår norske påskefeiring og våre skikker. Også hos oss dukker det opp påskeprosjekter og korsvandring, palmegrener, blomster og lysetenning i den protestantiske påskefeiringen. Skikker som vi ellers forbinder med katolisismen. Men selv om dette er nytt, er det likevel gammelt nytt. Skraper vi litt i overflatene, ser vi at dette var noe vi holdt på med også i middelalderen, og at vi i realiteten snakker om en gjenoppliving av tradisjoner som kanskje har ligget og slumret i folket. I dag flyter protestantisme og katolisisme sammen. Uttrykk for de samme tendensene er pilegrims-

vandringene i sommerhalvåret. Men det er utvilsomt et velstandsfenomen. Nordmenn har både tid og råd til å være søkende.

Solen danser

Så til det du kommer for å høre om; den folkelige feiringen, tradisjonene som levde videre etter reformasjonen i 1537, samt mat og drikke. Mange av de skikkene jeg nå vil nevne, døde ut på 1800-tallet. Delvis som følge av at kirken den gang aktivt motarbeidet folkelige skikker og trosforestillinger med rot i katolsk tid. Derfor er det interessant å se at skikkene dukker opp igjen. Ta for eksempel tradisjonen med å se solen danser første påskedags morgen. Fra Nordland forteller en nedtegnelse at folk der, grytidlig påskemorgen, før kirketid og soloppgang, dro opp på en fjelltopp i nærheten for å se det de kalte «å se solen danse». Det het seg at sola denne dagen oppførte seg på en spesiell måte når den steg opp over horisonten. «Soli rann onnorleis påskemorgonen enn elles», sa de i Fjotland i Vest-Agder. «Dei kunne sjå ho rulla på seg med det same ho rann over åseggi», opplyses det fra Etnedal i Valdres, mens vi både i Gudbrandsdalen og i Sunnfjord får vite at det er jomfru Maria som «dansar med sola på et sølvfat». Skikken brer seg på nytt i vår tid, og du skal ikke lenger enn til Lommedalen utenfor Oslo for å finne et eksempel på det.

Egg med mer

Egg er påske, tenker jeg. Dekorerte egg, frokostegg påskemorgen, store, glørete pappegg fylt med godterier. For ikke å snakke om gullsmeden Peter Carl Fabergé i St. Petersburg som hvert år forsynte tsarfamilien med et nytt påskeegg i de edleste metaller og steiner. – Egg og påske har nok røtter tilbake i førkristen tid, svarer Hodne og er eksempel på et uttrykk som endrer innhold over tid. Men vi må huske på at egg var en sjelden gjest i kostholdet utover landet i eldre tid. Derfor var det ekstra stas å få påskeegg. Men eggene er til å begynne med først og fremst et byfenomen. I Trondheim finnes det i 1770 en avisnotis om fenomenet påskeegg. Utover landet var det embetsmannsfamiliene som brakte skikken med seg, og først rundt 1900 kan vi snakke om noen særlig utbredelse blant folk flest.

Ingen fest uten faste

I påsken er det særlig langfredag og

påskeaften det knytter seg mange nedtegnelser om matskikker til. Bot- og lidelsesfellesskapet med Kristus preget dem. Dette er siste dag i fasten, og det hersket strenge krav til måtehold. Det var forbud mot kjøtt. Helst skulle maten heller ikke smake, i alle fall ikke godt. «Den skulle være den uvanstedom hadde», heter det således fra Modum i Buskerud. «Så ring og tarveleg som mogeleg. Menneska skulle ikkje kjenne velvere den dagen Kristus leid på krossen», sa de på Inderøya i Trøndelag. Det ble spist mye fisk og grøt, gjerne kald. I Eiker ved Drammen skulle en helst spise blodpølse og risvelling denne dagen, trolig fordi dette skulle minne om sår og hudfletning.

Høytidskost

– Men så gikk man mot lysere tider, og det skulle markeres. Lefsekling og kaker var mange steder høytidskost, i alle fall i nyere tid. Med påskelørdagen begynte forberedelsene til fastens avslutning, og til kvelds denne dagen skulle det helst være egg til alle, heter det fra Sør-Odal i Hedmark. I Skogn, Trøndelag, var det grøt med smør og sirup, i Elverum egg, smør og grynelling. Påskeaften ble til påskedag, og denne dagen viser en stor variasjon av høytidsmat. På Sunnmøre ble det servert rømmegrøt med lefse og gomme til frokost, i Krødsherad var det ertekål og kjøtt til middag som gjaldt. Den generelle regelen er at en denne dagen skulle sette frem den beste maten som fantes i huset.

Øl

– Hva med drikke? – Ølet sto sterkt i påsken. Øl var den dominerende drikken, og å brygge øl på eget korn som en forberedelse til påske sto sterkt helt til de industrielle bryggeriene overtok på siste halvdel av 1800-tallet. Tiden før påske, var høysesong for ølbrygging. Den svenske geistlige Olaus Magnus forteller i sin nordiske historie fra 1555 at folk i mange sogn under ledelse av presten samlet seg til tredagers rituelt gilde i et hus ved kirken. Under måltidene spilte ølet en sentral rolle som en hellig drikk. Drikkehorn ble sendt rundt og drikket til ære for og minne om den hellige treenighet og sognekirkens skytshelgen. Og brennevinets betydning? Han stusser.

– Brennevinet er lite nevnt i kildene, men det skulle være rart om en utelot det i påsken, når det ellers sto så sentralt i kostholdet til både hverdags og fest.

